

РЕЦЕНЗИЯ

За дисертационния труд на Тенчо Николов Попов
(докторант на самостоятелна подготовка)

на тема:

**„Български средновековни монети като извор за историята.
Монетосечения на цар Йоан II Асен с деспот Мануил Комнин Дука и
деспот Михаил II Дука: Солун и Епир под върховната власт на
българския цар след 1230 г.“**

с научен ръководител проф. д-р Милияна Каймакамова
за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по
професионално направление

Научна област: 2. Хуманитарни науки. Професионално направление: 2.2.
История и археология (История на България – История на средновековна
България)

Център за славяно-византийски проучвания „Проф. д-р Иван Дуйчев“
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

* * *

Процедура

Процедурата на докторант Тенчо Николов Попов е протекла в следната последователност: зачисляване през 2017 г., съгласно заповед № РД-20-574/28.03.2017; отчисляване, съгласно заповед РД-20-490/17.02.2021; вътрешната защита е проведена през 2021 г.; заповед за утвърждаване на научно жури: РД-38-510/19.10.2021; заповед видоизменяща състава на журито: РД-38-549/19.11.2021. Не са допуснати нарушения на Правилника и са спазени всички процедурни срокове.

Научна биография

Докторантът е завършил средното си образование в Немската гимназия, град Хасково (1976–1981), а висше образование в УНСС, специалност „Международни отношения“ (1983–1988). Посещавал е курсове и е осъществил научни специализации в

редица европейски градове като Рим, Мадрид, Лондон, Берлин, Хага, Залцбург и Грац. От 1976 г. е член на Българското нумизматично дружество, понастоящем член на УС на Асоциация на нумизматичните дружества и член на УС на Съюз на колекционерите в България. Автор е на монографията „Студии върху българското средновековно монетосечене с изводи за историята“. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. 2020, 222 с. В научната си работа използва немски, английски, руски и др. езици.

Дисертация

Дисертацията е посветена на един интересен проблем от българската средновековна история през XIII в. – положението на Солун и земите на Епирския деспотат след 1230 г.

Съдържанието на дисертацията реално отразява зададената тема.

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключение, приложение и библиография – общо 224 с. текст, компютърен набор. В структурно отношение работата е представена на тематично-хронологичен принцип.

В Увода (с. 4–33) е направен кратък обзор на изследванията върху средновековните български монети от 1822 г. до наши дни. Под заглавие „Български средновековни монети – носители на историческа информация“ авторът е представил някои спорни моменти отнасящи до българското монетосечене през Средновековието. Към увода е добавена методология и приложение на монетната идентификация за монетосечения на Балканите през XIII и XIV в., както и научните основания, предмета и целите на изследването. Приложена е интересна таблица на 13 български монети с тяхната стара (погрешна) идентификация и новата (авторова) теза.

Първата глава (с. 34–49) „Монетосеченията на цар Йоан II Асен с деспот Мануил Комнин Дука и деспот Михаил II Дука като извор за историята на Солун и Епир след 1230 г.“ е разделена на две части. В първата Монетосечения на деспот Мануил Комнин Дука и деспот Михаил II Дука с цар Йоан II Асен в Солун и Арта, авторът представя следната историческа интерпретация.

След победата при Клокотница (9 март 120 г.) над Солунско-епирската империя на Теодор Комнин, цар Йоан Асен II създава в Солун и Епир обособено териториално формирование начело с царския зет Мануил Комнин Дука, на когото българският цар

дава деспотска титла. Новото политическо статукво е пропагандирано със специални монетни емисии. В монетарницата на Солун е отсечена монетна емисия, на чийто аверс е представена „коронационна“ иконографска сцена – цар Йоан Асен II коронясва Мануил Комнин Дука като деспот. Монетна емисия със същата иконографска сцена е отпечатана и в монетарницата на Арта. Същевременно в Солун започва издаването на първото българско царско монетосечене, включващо златни и медни (билонови) монети с името и царската титла на Йоан Асен II. Към края на 1230 г. или началото на 1231 г. българският цар извършва териториална реорганизация на обширното Солунско деспотство, като учредява Епирско деспотство начело с Михаил Дука, специално поканен да се завърне в бащината си земя и почетен с деспотска титла от българския цар. Обособяването на Епирското деспотство под управлението на деспот Михаил Дука е пропагандирано с нова монетна емисия, изсечена в Арта, на чийто аверс в „коронационната“ сцена името на Мануил е заменено с това на Михаил.

Тук следва да се изясни един важен въпрос. Всъщност Мануил Комнин има своята деспотска титла още преди 1230 г. Следователно цар Йоан Асен II потвърждава деспотското му достойнство или го прави „български“ деспот? И още нещо. Добре е при първо споменаване да се каже кой какъв е в роднинско отношение – Мануил Комнин Дука е брат на Теодор Комнин Дука (1215–1230), а Михаил II Дука е незаконен син на епирския владетел Михаил I Комнин Дука (1205–1215) и племенник на Теодор Комнин Дука. Това е направено едва в трета глава от дисертацията.

Втората част е онасловена Българската властова доминация в Солун и Епир (1230 – 1237): българското царско монетосечене и нискотегловното монетосечене на деспот Мануил Комнин Дука в монетарницата на Солун. Струва ми се за по-подходящо изразът „властова доминация“ да се замени с „политическо господство“. Тук авторът се спира на монетите на Йоан Асен II и на неговите васали Мануил и Михаил. Аргументирано е заключението, че монетите на българския цар са сечени в Солун. Интересно е и наблюдението, че на територията на днешна Северна Гърция се откриват монети само на Йоан Асен II, но не и на други български царе.

След анализ на колективните находки, намерени в Епир, авторът отбелязва, че липсват монети на Михаил II Дука, за разлика от монетите на Йоан Асен II. От единичните находки на монети на Михаил II Дука преобладава типът с Йоан Асен II – 6 екземпляра. Други 3 типа негови монети са представени с единични екземпляри. Тази картина дава основание на автора да направи следния извод: Монетите на Михаил II

Дука са сечени само с пропагандна цел в изключително нисък тираж, а монетите на Йоан Асен II са служили като пълноценно платежно средство и са господствали в паричната циркулация на Епир непосредствено след 1230 г. Без отговор е останал въпроса: защо в монетосеченето на Михаил II Дука след 1230 г. липсва титлата му (деспот). Този въпрос има няколко възможни отговора и заслужава по-нататъшно проучване.

Втора глава „Управление на Мануил Комнин Дука в Солун като деспот на цар Йоан II Асен“ (с. 50–127) е разделена седем части. В първата от тях авторът се спира териториалното разширение на България след битката при Клокотница (9 март 1230 г.) според данните от историческите извори. Акцентът е върху сведенията за българската власт в Солун. Тук може да се подчертае още повече значението на Дубровнишката грамота, защото изброените в нея градове изрично са били посочени според исканията на тамошните търговци. Друг е въпросът, че в грамотата не са споменати българските земи останали в сърцевината на царството – напр. Филипопол, Средец и др.

По-нататък докторантът се спира на положението на Мануил Комнин Дука в разгромената епирска държава. Съвместно са представени всички възможни мнения (често противоречиви) относно това дали Мануил е бил само деспот или се е провъзгласил за император. Заключение на автора е, че Мануил се явява „като изпълнител на волята на българския цар“ Йоан Асен II.

В следващата част Църковна унификация между Търново и Солун са разкрити сложните отношения между Никейската патриаршия, Търново и западногръцките диоцези на бившата Епирска империя. Авторът застъпва позицията за „конфесионална унификация между Търново и Солун, проведена по инициатива на българския цар“.

По-нататък авторът отделя внимание на българина Михаил Братан – митрополит на Солун. Като анализира прецизно Атонският разказ за 1235 г. той стига до заключението, че евентуалната неканонична хиротония на Михаил Братан може да се отнесе към лятото на 1232 г. от председателя на Българската църква. Заслужава внимание и коригирането на тезата, че архиепископ Василий е бил заточен на Света гора (края на 1232 или началото на 1233 г.), заради униатската си позиция. Нещо повече, изказано е мнението, че именно същият Василий е стоял в основата на скъсването на унията и възвръщането на България в лоното на православието. Причината за неговата абдикация авторът вижда в конфликта между него и царя за

извършване на хиротония на Михаил Брата за солунски митрополит и отказът на архиепископ Василий да стори това.

Следващата част от тази глава е посветена на участието на деспот Мануил в антилатинския българо-никейски военно-политически съюз. Тук много добре е използвана и интерпретирана римуваната хроника на Филип Мускес. Докторантът заключава, че второстепенната роля на Мануил в българо-никейската антилатинска коалиция е естествен резултат от неговия подчинен статут като деспот и управляващ Солун под върховенството на българския цар. В тясна връзка с това изложение е и поредната част от втора глава: Обезвластяване на Мануил и възстановяване на империята в Солун. Тук докторантът подробно е изложил различните хипотези в медиевистиката. Все пак струва ми се пресилено предположението, че чрез действията си през 1237 г. цар Йоан Асен II се е опитвал най-напред да създаде българо-константинополска империя, чрез персонална уния, а след това планирал и създаването на българо-гръцка империя по подобен начин. Издигането на Йоан Комнин за император е имало друга цел: да се спре стремителния възход на Никейската империя на Балканите, който вече заплашвал хегемонията на Българското царство. В последната част от тази глава докторантът е представил хронологията на събитията в Търново и Солун от 1230 до 1237 г.

Глава III от дисертацията е онасловена „Управление на Михаил II Дука в Епир като деспот на цар Йоан II Асен.“ (с. 128–186). Тя се състои от три части. Докторантът аргументира тезата си, че Михаил II Дука през 1230–1231 г. е бил въздигнат за деспот от българския цар Йоан Асен II и като такъв е поел управлението на Епир. Приносно значение има въвеждането в научно обръщение на един непубликуван медальон на Михаил, както и един сребърен пръстен с надпис. Интересни са съжденията на автора за личностите изобразени в притвора на църквата в Костур. С необходимата аргументация той категорично отхвърля възможността там да е бил изобразен българския цар Михаил II Асен (1246–1256). В същото време има и някои неприемливи заключения като това, че българският цар Коломан (1241–1246) би могъл да потвърди деспотската титла на Михаил Дука. Като се знае, че царят всъщност е бил дете, а българска държава навлязла в сериозна криза, от която Никея умело се е възползвала, то интерпретацията трябва да се насочи в друга посока.

В заключението на работата (с. 187–) авторът обобщава своите наблюдения за характера на деспотската титла.

Приложената библиография коректно е разделена на две части: извори и научни изследвани (наречени аналитична литература). Нейният обем е впечатляващ, като авторът е използвал публикации освен на български език, също така на английски, гръцки, италиански, немски, румънски, руски, сръбски, френски и унгарски език. Използвани са както по-стари публикации, така и най-нови авторитетни корпуси на български, византийски и други извори.

Научен апарат. Научният апарат е според утвърдените в българската медиевистика норми.

Автореферат. Към дисертационния текст е приложен Автореферат на Тенчо Попов от 42 с. Неговото съдържание напълно отразява основните части от дисертацията.

Публикации. В автореферата е приложен списък на авторските публикации, свързани с темата на дисертацията. Те са 12 на брой и са публикувани в авторитетни издания и сборници в периода 2013–2020 г. Научното им описание се нуждае от известно прецизиране.

Научни приноси.

Те са представени в две части:

1. Развит е авторски модел за методология, приложима за идентификация на монетосеченията през XIII и XIV в. във Византия, България и Сърбия.
2. Отхвърлени са идентификационни хипотези за отделни български монетосечения на Мицо, Георги I Тертер с Теодор Светослав, Михаил III Асен сам и с Йоан Стефан, Йоан Тертер, като монетните издания са отдадени на Михаил II Асен, Теодор Светослав с абдикиращия Георги I Тертер, претендента Йоан Асен, син на цар Йоан III Асен, Йоан Александър с неговия предшественик Михаил III Асен, деспот Добротица.
3. Идентифицирани са монетосечения на деспот Мануил Комнин Дука и деспот Михаил II Дука с цар Йоан II Асен и са привлечени като материални извори за историята.
4. За първи път се привлича като извор за историята медальон на Михаил II Дука в качеството му на „ортодоксален“ деспот, както и сребърен пръстен с

български надпис, принадлежащ на неизвестен за историята „костурски епископ“.

Б/ В научното поле на историята:

1. Предлага се нова консистентна хипотеза за протичащите политически процеси на Балканите след битката при Клокотница с интеграция на известните изворови данни, като политическите действия на Мануил Комнин Дука и Михаил II Дука се разглеждат като произтичащи от властово – йерархичната им зависимост от цар Йоан II Асен като удостоени от него деспоти.
2. Предлага се прецизирана и обвързана хронология на събитията в Търново, Солун и Епир.
3. Фреската в църквата Ταξιαρχης Μητροπολεως в Кастория се третира като изображение на деспот Михаил II Дука с неговата майка и се привлича като материален извор, потвърждаващ зависимостта на деспота от българския цар Йоан II Асен.
4. Обосновани са изводи за същността на деспотската титла и нейното практическо използване за решаване на държавно - правни и териториални аспекти на императорската /царската/ супремация през XIII в.

Критика и препоръки

В дисертационния труд се срещат много езикови чуждици, които биха могли да се заменят с българска лексика: доминация вместо господство; унификация вместо изравняване, уеднаквяване; вместо аналитична литература – научни изследвания и други подобни като релевантна, резултира, имплементира, кохернтност и т.н. В българския език няма дума обезвластява / обезвластяване, каквато твърде често се използва в текста. По-добре е да се използва формата лишаване от власт. Налице са някои печатни и правописни неточности: На с 153 името на Джон Файн е изписано във формата Fein, J., правилното е Fine, J. На много места авторът пише ту Рагуза, ту Дубровник. Добре е да се ползва българското название на селищата и в други подобни случаи, като при първо споменаване в скоби се посочва днес как се казва града/крепостта и къде се намира. От прецизиране се нуждае използването на тире и дефис. Имената на цитираните автори в изложението са изписани, така както са в научните публикации. Редно е в изложението те да са написани на български език, а само в цитираните под линия бележки да са според публикацията, така както са правилата в българската историопис.

При бъдеща монографична публикация е добре да се приложи един терминологичен речник, който да улесни читателите, които не тесни специалисти в областта на нумизматиката и сфрагистиката.

И един съвет от по-общ характер. Нека категоричността на изказаните хипотези бъде по-умерена.

Заключение

Представеният труд на Тенчо Попов е с интердисциплинарен характер, което е и свидетелство за високото качество на изследването. Добро впечатление прави, че съвестно и точно авторът е отразил всички научни мнения по отделни спорни проблеми. В научен оборот са включени някои неизвестни досега извори (главно нумизматичен и сфрагистичен материал), които докторантът познава от проведени в Западна Европа аукциони. Представеният дисертационен труд притежава научни приноси, които обогатяват българската медиевистика.

Като се основавам на горенаписаното, смятам че Тенчо Николов Попов е представил труд, с който напълно основателно става част от гилдията на българската медиевистика и е заслужил присъждането на образователна и научна степен „ДОКТОР“. С подписа си потвърждавам моята положителна оценка за това.

София, 15 декември 2021 г.

(Доц. д-р Георги Н. Николов)